

ЦЪРКВАТА В МЕСТНОСТТА ЧЕРНЕЙ (към историята на Рилския манастир)

СЕРГЕЙ РАДОВ

Църквите около Рилския манастир, изградени на места до стари постници, бележат местности, свързани със събития от ранната история на манастира. Църквата при Старата постница (Гроба на Иван Рилски) е построена през 1820 година от йеромонах Корнилий, на мястото на по-стар параклис, където е живял Иван Рилски след напускането на манастира до смъртта си. Друга постница, с изградена при нея църква, е Св. Лука. Издигната е през 1799 г. от монаха Игнатий на мястото, където е бил погребан племенникът на Иван Рилски — Лука. Църквата Св. Евангелист Лука е съществувала и преди това, за което говори и приписка от 1796 г. върху старопечатна книга: "от скита Стаго апсла Лукы сия книга Глаголемая Камень вери поставена во црковь евглиста Луку 1796".¹

Освен посочените постници, около манастира се намират и други, обитавани от монасите отшелници, при които не са изградени църкви и параклиси. Тези постници, предназначени за жилища на един монах, не са свързани със събития от манастирската история. Такава постница е Севастиановата, над гроба на Иван Рилски. Строена вероятно през втората половина на XVIII век, за пръв път се споменава в приписка от 1801 г. "Сия ползи от стых от древных сказания, хотящим спастися исписахом въ кратце от патерика старого: в лето 1801 мсца майа — 20 на очова река вы рылу, грешною рукою Йоаникия йермонаха рылецъ..."² През 1832 г. постницата е разрушена от паднала лавина: "Известно знатися егда падна соспа оу очова река та злезна до големата река и занесе на духовникът Севастьянъ келията, саде камико остана и ние под камико, съ божию милостию, а онова по скалыте развезя; от ржства АСЛВ (1832 г.) месяца йануария Н ден"³ Името на постницата е свързано с нейния най-известен обитател — духовник Севастьян. Друга постница, за която няма сведения, е Теоклитовата постница, на изток от гроба на Иван Рилски.

Посочените по-горе четири постници се споменават в едно описание на Рилския манастир от средата на миналия век, от Чирпанския учител Янко Кочев: "Половин час воз ливадите на северната страна, ...ест постница и храм светый евангелист Лука сос келия добра... Тамо же мало по-високо има друга посница сос камена церквица храм Покров Пресветыя Богородица, сос три четири одайки. От речените две постници на восток по на високото е старата постница...на южната страна по на високото има друга пещера и се нарича духовник Севастьянова посница. На восток от старата посница у далено местице за совершен отшелник, и сега се нарича оче Теоклитова посница. Явно е що тия старци са най напред тамо седели." Освен изброените и запазени досега

посници, в описанието се споменава още една, чието местонахождение все още не е установено: "Срещу старата постница у църните боре и мури у чистите смерчи ест жилище едного пустинника именуемо Черней, негли от боровата гаста гора". Сега тази постница не е запазена. През 1895 година монасите съобщават, че преди години "къщичката на постника монах отвлякъл силен порой и основите и засипал с едър гранитен чакъл". Въпреки това, ние ще се спрем на тая, неизвестна досега в историята на Рилския манастир постница.

Писмените сведения за Черней са оскъдни и не дават почти никакви данни за живот в постницата. През втората половина на XVIII век там живее и работи йеросхимонах Спиридон. В приписка, оставена от него върху книгата на Йероним Агатангел, той съобщава мястото на нейното написване: "Книга блаженнаго Йеронима Агатангела темна некако и гадателна обаче цело полезна зане ясно обявляет о седмаго змия иже тайтса под именем христовым сиреч иже именитым християном, написана и предана во светая обители Рилская в место называемо Черней во Христе брат ваш Спиридон Йеросхимонах".

През 1796 г. йеромонах Харитон живее в постницата и оставя приписка върху старопечатна книга:

Прочтохъ азъ Харитонъ Йеромонах Рылецъ: 1796
това лето оубиха Синапо Кълджалиятъ а оу: МСЦА
Дупница седеше Тайръ Паша арнаутинъ:
а оу Монастыръ бы Игуменъ Герасимъ: АВГУСТА
Правихъ тогда оу чернелъ Стуюм...: ДЕНЪ
Юаннъ Бгословъ⁵

Харитон, уплашен от кърджалийските размирици в края на XVIII век, отива да живее на Черней. Отдалечеността на постницата навътре в гората я прави по-сигурно убежище от манастира. Интересно е последното изречение в приписката: Правихъ тогда оу Чернел Стуюм... Юаннъ Богословъ". Да се приеме, че Харитон е правил към постницата някой параклис или църква с името Йоан Богослов е невъзможно, защото в друга приписка от 1792 г. се съобщава че постницата е била обитавана и от други монаси. Това налага и наличието на църква, в която монасите да извършват своите служби, както е било и при другите големи постници: Св. Лука и Гроба на Иван Рилски. Може да се предположи, че Харитон е направил някакви подправки, но по-вероятно е приписката да не е свързана със строителна дейност, а с някой църковен празник, имащ голямо значение за манастира. Месецьт, посочен от страни на приписката, ни дава основание да вярваме, че този празник е 18. VIII — Успение на Иван Рилски. И така, свидетелството сочи, че Харитон е правил на Черней служба в Чест на празника на Иван Рилски. Наличието на повече монаси и извършването на църковни служби от тях показва, че при постницата на Черней е съществувала и църква. Тъй като писмените извори не съобщават нищо за нея, беше необходимо да се потърсят веществени доказателства за нейното съществуване.

Врѣх Черней се намира на около 5 км източно от Рилския манастир, от

лявата страна на реката. На западния му склон, точно срещу старата постница (както е и в описанието от учителя Янко Кочев) се вижда голямо струпване на камъни, под които е останало и жилището на монаха. Но за нас представляват интерес запазените наблизидове на старата сграда. По форма, начин на градеж, големина и местоположение тя не прилича на нито едно от запазените жилища на отшелници.

От запазените основи личи, че останките са от християнски храм. Изграден е в еднокорабен план, изцяло от ломен камък, без употребата на дървен материал. Зидовете са запазени на височина от 1, 50 до 3 м. Двете странични отделения на притвора са с размери 3 x 5 м. Наосът е четириъгълно помещение с дължина 7, 50 м и ширина 4 м. В него се влиза през добре запазен вход, широк 0, 90 м, отгоре с камена плоча. Източната стена е с ясно очертана апсида, с дълбочина 1 м. От двете страни на апсидата има по една засводена ниша. В средата на апсидата е изградена квадратна ниша. Интересни в плана на църквата са двете странични помещения, прилепени към наоса и източната страна на притвора. В тях се влиза през добре запазени входове на стените на наоса. Осветлението е влизало през два прозореца на северната и южната стена близо до олтара. Отгоре църквата е била покрита с каменни плочи. Незвестно кога покривът е паднал и сега всички помещения са запълнени с неговите плочи до височината на зидовете. Най-добре запазен е северозападният ъгъл с височина до 3 м, където върху зида на северната стена е запазен и един ред от плочите, покриващи църквата. Това е била и най-голямата височина на цялата църква. Всички зидове са покрити с растителност, затова и не могат да се дадат повече сведения за нейната архитектура. По стените няма следи от мазилка и украса.

Останките на сградата не дават отговор на въпроса кога и защо е било необходимо да се строи църква на Черней, какви събития са довели до нейното превръщане в постническа църква. Тъй като изворите от XV — XIX век не дават отговор на тези въпроси, за тяхното изясняване ще потърсим косвени сведения от по-ранния период от съществуването на Рилския манастир.

Най-ранното сведение, в което се споменава Черней, е от XIV век. През 1385 г. игуменът Дометиан пред страха от османската опасност скрива ценностите и книгите на манастира. Върху препис от завета на Иван Рилски, правен от монаха Саватий, е оставена следната бележка: "Сий заветъ иже въ стых оца нашего Иоанна Рылскаго пустыножителя и чудотвореца, его же предаде оученикомъ своимъ прежде смерти своя, преписа от коженныя хартия со многим опаствомъ всечестный и преподаныи въ священноиноцехъ господинъ Дометианъ, мужъ словесень и всякия дховия мудрости и разума изпълненъ, иже бяхе оучникъ прпдобнаго Варлаама пустыника пожившаго на Черной горе, кое я ныне называется Цръней девять летъ, и на старой постнице двадесять и осмъ летъ, таже по преставлений старца его игумень и наставникъ великия общежителныя лавры Рылския. Преписа же его ради оуднобнаго прочитания и воспоминания от всех иноковъ въ тоя обители, зане кожанная хартия, на нейже бе напис нъ первообразно сей заветъ, съкравена бысть со

иними монастырскими вещми и книгами прилежно, великаго ради тогда належащаго страха от нечестивыхъ чедь агаренскихъ. В лето от создания мира (6893), от рождества Христова (1385) мсца февруари (12) день, на память с. Мелетиа Антиохийскаго. И от него преписахъ азъ смиренный сщенноиконъ и еклисиархъ Савватий, присный всечестнаго игумена и наставника Дометиана".⁶

От бележката става ясно, че през XIV век Черней е бил обитаван. През четиридесетте години на века там е живял и монахът Варлаам. Дали става пустинник на Черней, или това става на Старата постница не е известно, но най-вероятно е това да е станало, когато се премества на Гроба на Иван Рилски. Докато Гроба изрично е посочен като постница, то за Черней не е посочено — постница ли е, или общежитие за повече монаси. Наличието на църква с такива размери ни дава основание да приемем, че там са обитавали повече монаси, но някакво събитие през първите години на четирнадесети век ги е накарало да напуснат Черней. Някой от тях като Варлаам са останали още известно време, докато се преместят и се отдадат на пустиннически живот. Какво е принудило монасите да напуснат Черней? Отговор на този въпрос ще ни дадат събитията, станали в манастира през 30 — 40 години на XIV век.

След битката при Кюстендил през 1330 година струмският феодал Хрельо получава от Стефан Душан нови владения. В тях попада и Рилският манастир. През 1335 година той построява и защитна кула в новите си земи. По-късно, неизвестно кога, премества манастира на ново място — около кулата. По това време някои от васалите на Стефан Душан започват строежи на нови църкви в манастирите на местни светци, които освещават на празника на Св. Стефан в чест на своя владетел. През 1341 година воеводата Оливер построява църквата Архангел Михаил в манастира на Гаврил Лесновски, един от учениците на Иван Рилски, Надписът над входа на църквата гласи: Създа се сий светлий и чьстный храмъ великаго воиводе вышни силь архистратига Михаила. Създа се и свърши се въ день Стефана (27.XII) съ трудомъ и поданием раба божиа Юан великаго воеводе Оливера и подружия его раба божию Мару и възвюблена ему сына Краика лето (1341). Хрельо също не закъснява и през 1343 г., на 27.XII. (Св. Стефан) освещава своята църква, построена в двора на манастира. За строежа ни съобщава по-късен надпис от XVIII век, който гласи: Сей божественный и святой храмъ Рожество пресвятыя владичицы нашея богородицы и приснодевы Марии из древле созданъ бысть и изображен от преждныхъ святопочившихъ ктиторовъ кesarь Хреля сербскый нареченый во иноческомъ образе Харитонъ въ лето бытия (1343) декемврия 27 индиктион. Вероятно през същата година Хрельо приема монашество под името Харитон. Веднага след строежа на новата църква е и сведението за престоя на монаха Варлаам на Черней, в което нищо не се споменава за църква и монашество. Логично е, че преди построяването на новата църква от Хрельо, монасите е трябвало да имат друг молитвен дом, който да им е служил до преместването на манастира на новото място. От двете известни средища на монашески живот през първата половина на XIV век, Старата постница и Черней, Гроба

на Иван Рилски не е можел да бъде този храм, около който да се съсредоточи монашеският живот, защото самото име "старата постница" показва формата на живот. Остава Черней, където наличието на голяма църква ни дава основание да вярваме, че е била използвана от голям брой монаси, обитавали около нея. Преместването на манастира на ново място от Хрельо е основна причина за напускането на Черней от монасите и пренасяне на центъра на религиозния живот в новата манастирска църква. Някои от монасите като Варлаам са останали още известно време на Черней, след което и те са се разпръснали.

Изграждането на църква при Черней може да се обясни само със запазените сведения за най-ранната история на Рилския манастир. В изворите за живота на Иван Рилски се споменават имена на местности, свързани само с отшелническия живот на светеца. За местността, където той се подвизава, когато около него се събират ученици и последователи, за изграждане на молитвен дом и основаване на манастир не е споменато нищо. В едно житие на Яким Осоговоски (ученик на Иван Рилски) гората, в която е живял светецът по това време, е наречена с името Книшава. Така се нарича и планината, в която навлязъл цар Петър, за да се срещне със светеца. Сега това име не е запазено в Рила, но по-рано така се е наричала тази част от планината, която се намира на юг от Рилска река от изворите ѝ до река Струма. В тази част на планината се намира и Черней. Всички други църкви и постници, строени по-късно, се намират от другата страна на реката. Както споменахме по-горе, през XIV век се споменават само Старата постница и Черней. Старата постница е свързана с отшелническия живот на светеца и с неговата смърт. В безименното житие местността, където се намира тя, е спомената с името Голец, от голите скали и върхове около и над нея. Сведенията за живота на Иван Рилски в горите на планината Книшава, името на Черней, свързано с местност в същата планина, оттеглянето на отшелника в Старата постница, намираща се точно срещу Черней, ни дава основание да приемем, че първият манастир в Рила е бил основан в подножието на върха, където и досега са запазени останките от стара църква. Легендите за създаването на първия манастир под сегашната постница св. Лука и за запазени от него зидове не могат да се приемат за достоверни. През 1882 година Иречек отхвърля съществуването на каквито и да е било останки от зидове от стари сгради на посоченото място.⁷

За времето на изграждането на църквата не може да се каже нищо с положителност. Едно известие в Зографската история съдържа сведение за строителство през този период. "ив то время бяше стый Иоан прпдобный в Рылской пустыни, родомъ бе от софийска села, и царъ Петръ иде к нему благословения ради, и мнстръ ему оустрои, и грамоту с царскою златою печатию даде ему ияже и до днесъ есть."⁸ Да се приеме, че Петър е изградил манастир, докато е бил жив Иван Рилски, е малко вероятно, като се знае отношението на светеца към българския цар, а и изворите съобщават че първата църква е била изградена в пещера. Построяването на нови манастирски здания и нова църква е станало след смъртта на Иван Рилски. Името на

църквата Йоан Богослов също е тясно свързано с края на светеца.⁹ Затова приемаме, че църквата при Черней е издигната през втората половина на X век.

Накрая можем да обобщим: След смъртта на Иван Рилски, през втората половина на X век по заповед на цар Петър се изгражда ново общежитие за рилските монаси, с нова църква, наречена Св. Йоан Богослов. До средата на XIV век манастирът се е намирал на Черней, а след неговото преместване от Хрельо в началото на четиридесетте години на века сградите запустяват. С построената през 1343 година нова църква, храмът Йоан Богослов изгубва своето първостепенно значение. През XV — XVII век няма сведения за живот на Черней. Може да се предположи, че там са обитавали отшелници, а в трудни моменти за манастира са намирали убежище и рилските монаси. С развитието на дамаскинарството през XVIII век, на Черней също се развива богата книжовна дейност.¹⁰ Църквата продължава да съществува, като в нея се извършват служби на големите манастирски празници. В началото на XIX век църковната сграда не е издържала тежестта на времето и нейният покрив е паднал. През втората половина на същото столетие природно бедствие унищожавя и килията на монаха отшелник близо до църквата и така замира животът на постницата. Времето е заличило спомените, свързани с историята на църквата и местността, религиозният живот е бил пренесен от другата страна на реката и монасите не възстановяват отново храма.

Сега не се знае какво е останало под нейните развалини. Това могат да покажат само археологически разкопки, които ще дадат и нови сведения за Рилския манастир и тази църква, изпълнявала в продължение на векове важна роля в духовния живот на манастира.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Библиотека НМ "Рилски манастир" С/95.

² ЦОНЕВ, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. С., 1910 г., 613.

³ СПРОСТРАНОВ, Еф. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С., 1902 г., стр. 242. За Севастиан и неговия живот — Климент Рилец духовник йеромонах Севастиан Рилец. сп. Духовна култура 1939 г., кн. 5 — 6.

⁴ ЦОНЕВ, Б. пос. съч., стр. 809.

⁵ Библиотека НМ "Рилски манастир", С/95.

⁶ ИВАНОВ, Й. Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917 г., стр. 131.

⁷ ИРЕЧЕК, К. Пътувания по България. С., 1974 г., стр. 698.

⁸ ИВАНОВ, Й. Български старини из Македония. С., 1970 г., стр. 635.

⁹ ИВАНОВ, Й. Жития на Св. Иван Рилски с уводни бележки. — Год. СУ Иф., т. XXXII кн. 13, 1936 г., стр. 121.

¹⁰ ИВАНОВ, Й. Български старини из Македония. С., 1970 г., стр. 259.